

Γιατί το Βυζάντιο
Ελένη Γλύκατζη - Αρβελέρ
Ελληνικά Γράμματα, 2009
287 σελ.

Το «Γιατί το Βυζάντιο», το καινούργιο βιβλίο της Ελένης Γλύκατζη-Αρβελέρ, γραμμένο απευθείας στα ελληνικά, αποτελεί ένα απόσταγμα σχεδόν βιωματικό, από την πολύχρονη διδασκαλία της διαπρεπούς βυζαντινολόγου στη Σορβόνη. Απευθύνεται στο ευρύ κοινό και ειδικά σε εκείνους που τους απασχολεί το ζήτημα της ελληνικής ιστορικής συνέχειας.

«Το πόνημα αυτό», αναφέρει η ίδια, «απευθύνεται σε όσους από τους Νεοέλληνες ταλανίζονται με το πρόβλημα της ελληνικής ιστορικής συνέχειας και στους ξένους (κυρίως τους Δυτικοευρωπαίους και τους Αμερικανούς βλαστούς τους) που αρκούνται στην επιλεκτική γνώση του παρελθόντος τους, άσχετα από κάθε ιστορική πραγματικότητα και με μόνο μέλημα τη δικαίωση μιας σύγχρονης πολιτικής προσέγγισης, που υπαγορεύουν συμφέροντα και ενδιαφέροντα, ξένα συχνά από την ιστορία και το αντικείμενό της».

Η συγγραφέας επιχειρεί να αποσαφηνίσει το Βυζάντιο δια του Βυζαντίου, με πολλαπλές αναφορές σε κείμενα - κλειδιά (Τριακονταετηρικός του Ευσεβίου, Κοσμογραφία του Κοσμά Ινδικοπλεύστη, Τακτικά του Λέοντος ΣΤ' του Σοφού, Βίος Ιακώβου του Νεοφωτίστου, Σχόλια του Τζέτζη, Επαναγωγή κ.ά.), τα οποία, κατά τη γνώμη της, εκφράζουν συνοπτικά τα

χαρακτηριστικά της βυζαντινής ψυχοσύνθεσης ή σημαδεύουν παραστατικά τομές και στροφές της ιστορίας του Βυζαντίου.

Ο στόχος της Ελένης Γλύκατζη-Αρβελέρ είναι ο εξής, όπως τον διατυπώνει στον Πρόλογό της: «Να βάλω, κατά το δυνατόν, έστω εκ του πλαγίου και λάθρα σχεδόν, το Βυζάντιο στη θέση που τα επιτεύγματά του μας υπαγορεύουν: να πω συνοπτικά, εννοώ, αυτά που το αναδεικνύουν ως την πρώτη ευρωπαϊκή αυτοκρατορία και που εξηγούν, όχι μόνο το πολιτιστικό μεγαλείο του (και αυτό ανεπαρκώς ακόμη γνωστό), αλλά και την ασυνήθη για παγκόσμια δύναμη (όπως ήταν κάποτε το Βυζάντιο) μακροβιότητάτου».

Η επιλογή των θεμάτων που αναπτύσσονται σχετίζεται κυρίως με φαινόμενα μακράς διαρκείας και μπορούν να ερμηνεύσουν το «Γιατί» της βυζαντινής πολιτικής εμβέλειας (εξ ου και ο τίτλος «Γιατί το Βυζάντιο»).

Αναλύονται οι σχέσεις της πολιτείας με την εκκλησία (αυτοκράτορα και πατριάρχη), του κέντρου με την περιφέρεια (Κωνσταντινούπολης και επαρχιών), του Βυζαντίου με τους πολυποίκιλους γείτονές του, φίλους, συμμάχους ή εχθρούς. Οι συνοριακές συρρικνώσεις, οι δογματικές διαμάχες, οι στρατιωτικοπολιτικές αντιπαλότητες και οι άνισες κοινωνικές διαβαθμίσεις που ρύθμιζαν την καθεστηκυία τάξη εξηγούν τη δυσκολία της βυζαντινής κοινωνίας αλλά και της πολιτικής να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των καιρών. Η πτώση της αυτοκρατορίας πρώτα στα χέρια των Σταυροφόρων (1204) και τελικά στους Οθωμανούς (1453) προλογίζουν την χαλεπότητα της μετέπειτα εποχής που θεμέλιό της ωστόσο μένει η πολύχρονη βυζαντινή εμπειρία: θρησκευτική, ιδεολογική και βιωματική. Απόηχός της ως τις μέρες μας μπορεί να θεωρηθεί η αμφίσημη σχέση των Νεοελλήνων με τη Δύση και με την Ανατολή, πρόβλημα της νεοελληνικής ταυτότητας.

Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο

Η Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ γράφει για την κληρονομιά της μεγάλης αλλά παρεξηγημένης και εν μέρει άγνωστης αυτοκρατορίας του Μεσαίωνα. Τι έδωσε στην Ελλάδα, στα Βαλκάνια, στην Ευρώπη, στον κόσμο.

Προδημοσίευση από το βιβλίο της.
(<http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=293316>)

Αδιάσπαστος κρίκος το Βυζάντιο ανάμεσα στον αρχαίο (στον ελληνιστικό κυρίως ελληνισμό) και στο σύγχρονο, η ιστορία του εξηγεί την ειδοποιό ψυχοσύνθεση των Νεοελλήνων και καθορίζει τη σχέση τους με την Ευρώπη και τα Βαλκάνια, υπαγορεύοντας, υπόγεια έστω και λάθρα, τη διαχείριση, από την πολιτεία, αλλά και από τους απλούς πολίτες, του «ένδοξου» παρελθόντος. Ξένο βέβαια τελείως το βυζαντινό επίτευγμα από την κυρίαρχη πεποίθηση ότι το Βυζάντιο αποτέλεσε ένα χιλιόχρονο θεοκρατικό σκοταδιστικό σχήμα, πλήρες από ανατολικό δεσποτισμό.

Παρεξηγημένο λοιπόν το Βυζάντιο... Παρεξηγημένο ιδιαίτερα όταν το συγκρίνουν με το αρχαιοελληνικό μεγαλείο, έστω και αν αναγνωρίζεται έτσι η ιστορική συνέχεια του ελληνισμού. Παρεξηγημένα τα πνευματικά του ενδιαφέροντα και οι διανοούμενοί του, που προέρχονται αποκλειστικά σχεδόν από τις εκκλησιαστικές τάξεις.

Χαρακτηριστικά θα πω εδώ ότι ενώ η αρχαιοελληνική γλώσσα έδωσε τα ονόματα των επιστημών (και ιδιαίτερα της φιλοσοφίας αλλά και του θεάτρου) καθώς και τους αντικείμενους τους σε όλες σχεδόν τις νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, το Βυζάντιο κληροδότησε γλωσσικά στην Ευρώπη όρους που σχετίζονται σχεδόν όλοι με τις ιδεολογίες, με τη θρησκεία και την εκκλησιαστική πρακτική. Αναφέρω ως παράδειγμα τους όρους: ορθοδοξία, καθολικός, κοιμητήριο, αίρεση και αιρετικός, ιεραρχία και εικονοκλάστης, λέξεις που τόσο χρησιμοποιούν οι νέοι της εποχής μας, αυτοί που αρνούνται την όποια αυθεντία.

Σχολαστικισμός και λογιотаτισμός

Σχολαστικισμός, λογιотаτισμός και σκοταδισμός ταυτίζονται σχεδόν σήμερα με τον βυζαντινισμό για να περιγράψουν μια περίπλοκη σκέψη, που αποστασιοποιήθηκε από το αρχαίο ορθολογιστικό πνεύμα και από την ανθρωπιστική ενατένιση της κλασικής παιδείας· θέσεις ακραίες αυτές δηλώνουν πασιφανώς την άγνοια του βυζαντινού κατορθώματος. Λίγοι άλλωστε γνωρίζουν (ακόμη και στην Ελλάδα) τη βαθιά προσήλωση των Βυζαντινών στις ανθρωπιστικές αρχές. Ενδείκνυται νομίζω να θυμίσω εδώ, έστω και εξωθεματικά και παρενθετικά, μερικά χαρακτηριστικά στοιχεία που βεβαιώνουν την αλήθεια των λεγομένων μου.

Ενδεικτικά αναφέρω ότι η βυζαντινή νομοθεσία απαγορεύει το «μετά βασάνων εξετάζεσθαι» (είμαστε παρασάγγες μακριά από τις συνήθειες της Ιεράς Εξέτασης των Δυτικών) και ότι η περιώνυμη βυζαντινή διπλωματία είχε ως αρχή την εξυπηρέτηση της παγκόσμιας ειρήνης, σύμφωνα με τον τίτλο του «Ειρηνοποιού», τον οποίο έφερε ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου, αλλά και τη διατήρηση του «status quo» που εγγυόταν την Pax Romana. «Μολονότι είμαστε βέβαιοι για τη νίκη των όπλων μας, προτιμάμε να συνάψουμε ειρήνη, γιατί πιστεύουμε ότι ο νικητής ζει κάκιστα εξαιτίας των δακρύων που χύνουν οι ηττημένοι» (οίμαι τον νενικηκότα κάκιστα ζην εξ ων δακρύουσιν έτεροι). Αυτό υπεστήριξε ο πρέσβης του τροπαιούχου Ιουστινιανού, Ιωάννης Πατρίκιος, εμπρός στον Πέρση βασιλέα Χοσρόη. Αυτή η περί ειρήνης θεωρία και μέριμνα των Βυζαντινών καταγράφεται και στην εσωτερική πολιτική, με την άσκηση της «φιλανθρωπίας» ως της ανωτάτης αυτοκρατορικής αρετής. Αυτή άλλωστε οδήγησε τους Βυζαντινούς στην κατάργηση της έννομης δουλείας ήδη τον 12ο αιώνα. «Ο Θεός μάς αποκαλεί υιούς όλους εμάς και εμείς τολμάμε να υποβιβάζουμε τους αδελφούς μας σε τάξη δούλων» θα γράψει ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης στον Μανουήλ Κομνηνό, τον αυτοκράτορα που, καταργώντας τη δουλεία, εγγυήθηκε τις προσωπικές ελευθερίες των Βυζαντινών. Αυτός ο ανθρωπισμός τραυματίστηκε από χριστιανούς το 1204 και πλήγηκε θανάσιμα από μουσουλμάνους το 1453.

Η παγκόσμια δύναμη

Θα πω τώρα, χωρίς αυτό να φανεί παραδοξολογία, ότι νομίζω πως η καινούργια παγκόσμια δύναμη, η Αμερική, αν και έχει για πρότυπο και υπόδειγμά της, όπως λέγεται, την αρχαία Ρώμη, οφείλει την ύπαρξή της στη βυζαντινή ιστορία και στο δραματικό τέλος της. Η πρόθεσή της

άλλωστε να διασώσει τις αξίες του πολιτισμένου κόσμου την κάνουν να προσεγγίζει και ιδεολογικά στο Βυζάντιο. Θα αναφέρω λοιπόν βιαστικά ότι η εγκατάσταση των μουσουλμανικών δυνάμεων (Τούρκων αλλά και Μογγόλων, Μαμελούκων κ.ά.) στην Ανατολική Μεσόγειο και στον Πόντο στέρησε και απέκλεισε τους χριστιανικούς στόλους των Δυτικών (Γενοβέζων, Βενετών κ.ά.) από τους δρόμους της Ασίας, δρόμους του μεταξιού και των μπαχαρικών, που αποτελούσαν τα πολύτιμα είδη (πρώτες ύλες) του διεθνούς τότε διαμετακομιστικού εμπορίου. Η αναζήτηση νέων οδών που θα οδηγούσαν στην Ανατολή, στις Ινδίες, παρακάμπτοντας τα μουσουλμανικά κράτη, αποτελούσε το κύριο μέλημα των χριστιανικών δυνάμεων της τότε Μεσογείου.

Ο πολυπράγμων Χριστόφορος Κολόμβος, Γενοβέζος που έζησε και στη Χίο κατά την εκεί γενοβέζικη κυριαρχία, καπετάνιος με ευρεία ναυτική εμπειρία, ασφαλώς θα γνώριζε τα Μετεωρολογικά του Αριστοτέλη, τα οποία είχε ήδη μεταφράσει ο Θωμάς Ακινάτης στα μέσα του 14ου αιώνα. Κατά τα Μετεωρολογικά, λοιπόν, η γη είναι «σφαίρα και πάνυ μικρά»· έτσι μπορείς να φτάσεις σε όποιο σημείο της θέλεις, ξεκινώντας είτε από την ανατολή είτε από τη δύση. Την παρατήρηση αυτή ο Αριστοτέλης την έκανε όντας στην Κύπρο, όπου διαπίστωσε, όπως γράφει, ότι οι αστερισμοί στον ουρανό της Κύπρου δεν είχαν την ίδια θέση που είχαν στον ουρανό της Ελλάδας, πράγμα που τον οδήγησε στο συμπέρασμα για τη σφαιρικότητα της γης. Το γεγονός ότι η Αμερική ονομάστηκε άλλωστε πρώτα, όπως είναι γνωστό, «Δυτική Ινδία» δείχνει, αν μη τι άλλο, την πρόθεση αυτών που την ανακάλυψαν το 1492, σαράντα δηλαδή χρόνια μετά την πτώση της Πόλης.

Ακριβώς την ίδια χρονιά οι χριστιανικότερες δυνάμεις της Ισαβέλας της Καθολικής καταλαμβάνουν τη Γρανάδα, σηματοδοτώντας την έξοδο όλων των μουσουλμάνων από τη χριστιανική Ευρώπη. Επίσης διώχνουν τους Εβραίους της Ισπανίας, στην προσπάθειά τους να επιβάλουν την πρώτη συστηματική εθνοκάθαρση που γνωρίζει η Ευρώπη. Πολλοί από τους Εβραίους αυτούς κατέφυγαν στη Μακεδονία και στη Θεσσαλονίκη, όπου οι απόγονοί τους είχαν το τραγικό τέλος που τους επεφύλαξε η «πολιτισμένη» ναζιστική Γερμανία.

Το τέλος του Μεσαίωνα

Λογικά λοιπόν το 1492 περισσότερο ίσως και από το 1453 θεωρείται το τέλος του Μεσαίωνα για όλη την Ευρώπη και η αρχή της Αναγέννησης, που παρά το καλλιτεχνικό θαύμα της Ιταλίας σημαίνει την προοδευτική εγκατάλειψη της Μεσογείου εμπρός στα λιμάνια του Ατλαντικού, λιμάνια

που κατακλύζει τώρα ο χρυσός του αμερικανικού Eldorado, σηματοδοτώντας έτσι την αρχή του Νέου Κόσμου και της ιστορίας των μοντέρνων χρόνων.

Παγιδευμένο λοιπόν το Βυζάντιο ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση από το τέλος κιόλας του 11ου αιώνα (η μάχη και η συγκλονιστική ήττα στο Μαντζικέρτ το 1071 συμπίπτει με την πτώση του Μπάρι-τελευταία βυζαντινή κτήση στην Ιταλία), το πρώην παγκόσμιο Βυζάντιο ψυχορράγησε το 1204 και εξέπνευσε το 1453, παρασύροντας μαζί με την πτώση της πρώην παγκόσμιας Νέας Ρώμης και τις δοξασίες και τις προφητείες για την αιωνιότητά της. Μπορεί η μόνη εκτός ισλαμικής κατοχής ορθόδοξη δύναμη, η Ρωσία, να διεκδικήσει τη συνέχειά του (η Μόσχα αυτοαποκαλείται τον 16ο αιώνα με τον τίτλο της Τρίτης Ρώμης), μπορεί οι υπόδουλοι λαοί που βρέθηκαν στη σφαίρα της επιρροής ή στην επικράτεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (ιδιαίτερα βέβαια οι Έλληνες-Ρωμιοί) να τρέφονται στο εξής με ελπίδες, όπως αυτή που εκφράζει το ποντιακό τραγούδι «η Ρωμανία κι αν πέρασε, ανθεί και φέρει κι άλλο», και η πίστη για το θρύλο, τη μελλοντική δηλαδή ανάσταση του Μαρμαρωμένου Βασιλιά, του τελευταίου Κωνσταντίνου, μπορεί ακόμη ένας τεράστιος σταυρός να περιμένει να αναρτηθεί κάποτε στον τρούλο της Αγιασοφιάς (λέγεται ότι βρισκόταν ως το 1917 στην Οδησό, περιμένοντας το πλοίο που θα τον έφερνε στην απελευθερωμένη Κωνσταντινούπολη), ένα ωστόσο είναι σίγουρο, ότι η Κωνσταντινούπολη, αν και κατακτήθηκε και από τους Λατίνους το 1204 και από τους Οθωμανούς το 1453, έμεινε πάντα, παρ' όλα τα παθήματά της αυτά, αναφορά αίγλης και μεγαλείου. Έτσι ο Μωάμεθ Β' θα προτρέψει τα στρατεύματά του να καταλάβουν την «πολυάνθρωπον και μεγάλην πόλιν, βασιλείον των πάλαι ποτέ Ρωμαίων, ες άκρον ευδαιμονίας και τύχης και δόξης ελάσασαν, κεφαλήν γεγεννημένην της οικουμένης [απόδειξη αυτό του άλλοτε παγκόσμιου ρόλου της], ής το κλέος», συνεχίζει ο Μωάμεθ, «πάσαν επήλθε την οικουμένην».

Ανεπηρέαστη και αλώβητη

Είναι λοιπόν αξιοσημείωτο ότι η θέση της Κωνσταντινούπολης, όχι μόνο ως του κόσμου Βασιλεύουσας, αλλά και ως του κατεξοχήν θαυμαστού πολεοδομικού κατορθώματος του Μεσαίωνα, έμεινε ανεπηρέαστη και αλώβητη παρά τις αντιξοότητες της αυτοκρατορίας.

Η Κωνσταντινούπολη φτιάχνει αυτοκράτορες· η πρώην αρχαία Roma mobilis γίνεται στη Νέα Ρώμη Βασιλεύουσα, πάγια εστία αυτοκρατορίας και έδρα αμετακίνητη αυτοκρατόρων, Πόλις νομιμοποιούσα τις

αυτοκρατορικές διεκδικήσεις: στο εξής όποιος κατέχει την Κωνσταντινούπολη είναι κύριος της αυτοκρατορίας και συμβολικά του κόσμου. Αυτό γράφει στον Μωάμεθ ο Κριτόβουλος Ιμβριώτης στην αφιερωτήρια επιγραφή της ιστορίας του, όταν τον αποκαλεί «Κύριον Γης και Θαλάσσης» μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης ή μάλλον χάρη σ' αυτήν.

Και γι' αυτό οι Τούρκοι κατακτητές της θα φέρουν στο εξής ως τίτλο τους το: «Σουλτάνος, Βασιλεύς και αυτοκράτωρ Ασίας, Ευρώπης και των εξής» και θα αναφέρονται (όπως ο Μωάμεθ Β' στο γράμμα προς τον δόγη Μοτσενίγο το 1480) στο «κράτος της κοσμοκρατορικής βασιλείας τους». Κληρονομιά λοιπόν η παγκοσμιότητα, που η εξουθενωμένη Κωνσταντινούπολη παρέδωσε ακέραια στους νέους της κυρίου (και που αυτή είχε παραλάβει από την αρχαία Ρώμη), άσχετα όμως τώρα πια από το πρόσωπο του αυτοκράτορα, από την εθνικότητα και από τη θρησκεία του.

Το ζωντανό κατόρθωμα

Η βυζαντινή κληρονομιά, το «Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο», θα ζήσει μέσα σ' αυτόν τον νέο κόσμο ως η αναφορά σε έναν νέο ουμανισμό, τον ανθρωπισμό που μετουσίωσε το αρχαίο μάθημα μπολιάζοντάς το με το χριστιανισμό, αυτό το μάθημα που μετέφεραν στη Δύση οι διανοούμενοι της Κωνσταντινούπολης φεύγοντας, την πνευματική κενότητα του κατακτητή.

Η Εκκλησία θα οικειωθεί το σύμβολο του δικέφαλου αετού (όπως άλλωστε και πολλά ευρωπαϊκά κράτη: Ρωσία, Πολωνία, Αυστροουγγαρία, ως και η Αλβανία), ενώ ο πολύς λαός, υποσυνείδητα σχεδόν, θα περιμένει ακόμη (ιδιαίτερα βέβαια οι Νεοέλληνες) αυτό που «δεν χωρά ανθρώπους, να δει και πάλι δηλαδή, στην Πόλη ζωντανούς, τον πετρωμένο βασιλιά και τον Ακρίτη Διγενή».

Αυτή είναι ίσως για τους Νεοέλληνες η πνευματική υποθήκη της παρωχημένης πια αυτοκρατορίας του Βυζαντίου, σχετικά με αυτές που ονομάζουν «αλησμόνητες πατρίδες», αυτό το τελευταίο κατάλοιπο της Μεγάλης Ιδέας, ενός σθεναρά ριζωμένου ιδεολογήματος, στην καρδιά του μόνο Βαλκάνιου λαού που δεν ελευθέρωσε την κοιτίδα της ύπαρξής του, δηλαδή τη Βασιλεύουσα Κωνσταντινούπολη.

Η νεοελληνική πρωτεύουσα Αθήνα, που παρά την αρχαία της δόξα

δεν ήταν στο Βυζάντιο παρά ένα ταπεινό πόλισμα, όπως γράφει στο τέλος του 12ου αιώνα ο μητροπολίτης Μιχαήλ Χωνιάτης (ο κακώς λεγόμενος Ακομινάτος), εκδικήθηκε την Κωνσταντινούπολη, που για να υπογραμμίσει το κλέος της ονομάστηκε Νέα Ρώμη, Νέα Ιερουσαλήμ, Νέα Σιών, αλλά ουδέποτε «Νέαι Αθήναι», επωνυμία που ήταν καταδικαστέα λόγω του ειδωλολατρικού μεγαλείου της αρχαίας Αθήνας. Ψυχαναλυτικά σχεδόν η νεοελληνική παράδοση και παιδεία, με την Αθήνα ως αναφορά, αγκιστρώθηκαν στο μεγαλείο της αρχαιότητας, αυτό το παγκόσμια πια αναγνωρισμένο, παραγνωρίζοντας όμως και αγνοώντας ολότελα σχεδόν το έργο του χιλιόχρονου και «ένδοξου», όπως έγραψε ο Καβάφης, βυζαντινισμού. Μένει όμως το βυζαντινό κατόρθωμα ζωντανό σαν θεμέλιο της εθνικής ταυτότητας κάθε Βαλκάνιου, αλλά και σαν ξύπνημα και προσήλωση στις αρχές που στηρίζουν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ως τα σήμερα. Εννοώ τη χριστιανοσύνη, τη ρωμιοσύνη και την ελληνοσύνη, που αναδεικνύουν ως πρώτη ευρωπαϊκή αυτοκρατορία την αυτοκρατορία του ελληνισμού των μέσων χρόνων.

Διοίκηση ρωμαϊκής έμπνευσης, θρησκεία και εκκλησία χριστιανική, και ελληνόφωνη, ελληνοπρεπής πνευματική κίνηση και διάνοηση είναι τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του Βυζαντίου· και αυτό ήδη από την αυγή της ύπαρξής του. Από αυτήν την άποψη το Βυζάντιο είναι, όχι μόνο μια βέβαιη ευρωπαϊκή πολιτική ενότητα, αλλά σίγουρα η πρώτη ιστορικά ευρωπαϊκή αυτοκρατορία, σύμφωνα αυτό με τον πάντα επίκαιρο ορισμό του Paul Valery για τον Ευρωπαίο. Τον μεταφέρω συνοπτικά εδώ: Είναι λοιπόν Ευρωπαίος, κατά τον Valery, αυτός που υπέστη την επίδραση της ελληνικής ορθολογικής σκέψης, που γνώρισε την εμβέλεια των ρωμαϊκών διοικητικών θεσμών και που ζει σύμφωνα με την ιουδαϊκοχριστιανική πνευματικότητα. Κατά τον Valery, Ευρώπη είναι εκεί όπου τα ονόματα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Κικέρωνα, του Μωυσή και του Παύλου έχουν σημασία και βαρύτητα. Αυτά σε κείμενο γραμμένο το 1922, πολύ δηλαδή προτού γίνει λόγος για Ευρωπαϊκή Κοινότητα και Ευρωπαϊκή Ένωση, θεσμοί που έχουν κάποτε την ανιστόρητη τάση να θεωρήσουν αρχή της Ευρώπης την καρλομαγνική πολιτεία της Δύσης. Και αυτό γιατί ξέχασαν οι Δυτικοευρωπαίοι ότι το πνεύμα ταξιδεύει και μεταλαμπαδεύει το ζωογόνο μήνυμά του. Η Κωνσταντινούπολη είναι ο μακροχρόνιος σταθμός του, μετά την Αλεξάνδρεια και πριν τη Βενετία. Χάρη στις διάφορες αναγεννήσεις που γνώρισε το χιλιόχρονο Βυζάντιο (του Φώτιου και των Μακεδόνων, των Κομνηνών και των Παλαιολόγων) διέσωσε τα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας που οι διανοούμενοί του διέδωσαν στη Δύση. Στα κείμενα αυτά στηρίχθηκε το πνευματικό ξύπνημα της Ευρώπης· άσχετο τώρα αν για λόγους ξένους από την ιστορική αλήθεια, το κατόρθωμα αυτό το καρπούνται οι Άραβες κυρίως

της Ισπανίας. Αλλη μια απόδειξη αυτό της παρεξήγησης που βαρύνει το Βυζάντιο, με επακόλουθο την αθέμιτη, αλλά επίμονη προσπάθεια για εξοβελισμό του από την ιστορία της Ευρώπης. Η περιπέτεια του υπό ίδρυση Μουσείου της Ευρώπης μαρτυρεί την αλήθεια των λεγομένων του. Καθήκον των μελετητών της πρώτης ευρωπαϊκής αυτοκρατορίας να αποκαταστήσουν την αξία των βυζαντινών κατορθωμάτων, πολιτικών και πολιτισμικών, στη θέση που τους ανήκει και τους πρέπει. Αυτό και μόνο αποτελεί απλή απόδοση ιστορικής δικαιοσύνης.

2

ΕΛΕΝΗ ΓΛΥΚΑΤΖΗ - ΑΡΒΕΛΕΡ

Είμαστε όλοι Βυζαντινοί

(Συνέντευξη της Αρβελέρ στο Ν. Μπακουνάκη, Το Βήμα 3-4-2010)

Γιατί οι Έλληνες οφείλουμε τα πάντα στο Βυζάντιο, ακόμη κι όταν...
τρώμε τον περιδρομο. Γιατί ο Σαλβαντόρ Νταλί είναι περισσότερο
συγγενής με έναν αγιογράφο παρά με έναν σύγχρονό του. Γιατί
υπάρχουν ταμπού στη διδασκαλία της Βυζαντινής Ιστορίας.
Εξηγήσεις από μια μεγάλη βυζαντινολόγο.

Η ιδέα ήταν του Χρήστου Λαμπράκη. Μας το αποκαλύπτει η ίδια. Να
γράψει ένα εκλαϊκευμένο βιβλίο για το Βυζάντιο. Και η Ελένη Γλύκατζη
Αρβελέρ έγραψε το «Γιατί το Βυζάντιο» (εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα), το

πρώτο της βιβλίο που γράφεται απευθείας στα ελληνικά. Κυκλοφόρησε λίγο πριν από τα Χριστούγεννα και μέσα σε τρεις μήνες έφτασε σε πωλήσεις τα 30.000 αντίτυπα, αριθμό που θα τον ζήλευε οποιοσδήποτε συγγραφέας του πιο ευπώλητου μυθιστορήματος. Γιατί λοιπόν τόσο μεγάλο ενδιαφέρον για το Βυζάντιο. Μας εξηγεί η ίδια. Η συνέντευξη δόθηκε λίγες μέρες μετά την εκδήλωση για το Βυζάντιο στο Μέγαρο Μουσικής, όπου παρατηρήθηκε κοσμοσυρροή. Συναντηθήκαμε στον 6ο όροφο της Μιχαλακοπούλου 80, στα γραφεία μας, και με έπεισε ότι είμαστε όλοι Βυζαντινοί.

- Κυρία Αρβελέρ, γιατί μας ενδιαφέρει σήμερα τόσο πολύ το Βυζάντιο;

«Γιατί το Βυζάντιο είναι η ελληνική γλώσσα και η ορθοδοξία, δηλαδή τα δύο βασικά συστατικά της ελληνοσύνης. Βέβαια το Βυζάντιο ήταν μια πολυεθνική αυτοκρατορία, αλλά ήταν μια αυτοκρατορία ελληνόφωνη. Το ότι το Βυζάντιο ήταν ελληνόφωνο έσωσε όλον τον ελληνικό πολιτισμό. Όταν ο μεγάλος γάλλος ιστορικός Φερνάν Μπροντέλ έγραφε ότι δεν υπάρχουν Γάλλοι, υπάρχουν μόνο γαλλόφωνοι, και όποιος μιλάει γαλλικά είναι Γάλλος εννοούσε ότι η γλώσσα είναι η σύμπτυξη όλου του πολιτισμού και όλης της παράδοσης. Και το Βυζάντιο είναι ελληνόφωνο από τον 7ο αιώνα».

- Και γιατί επί δύο αιώνες στο σύγχρονο ελληνικό κράτος απωθήσαμε εντελώς το Βυζάντιο;

«Είμαστε οι μόνοι που δεν ελευθερώσαμε την κοιτίδα του γένους, την Κωνσταντινούπολη, και κάναμε πρωτεύουσα ένα λασποχώρι, όπως ήταν το 1830 η Αθήνα, ένα λασποχώρι με μερικές χιλιάδες σπίτια, από τα οποία πάρα πολλά ήταν χωρίς στέγη. Για να μην πούμε ότι η Αθήνα ήταν τότε αλβανοκρατούμενη, πράγμα που δεν έχει καμία σημασία, αλλά το λέω επίτηδες για τους εθνικίζοντες. Το ότι από μια ελληνόφωνη αυτοκρατορία φτάσαμε ύστερα από 400 χρόνια σκλαβιάς σε ένα πολιτικό μόρφωμα, το ελληνικό κράτος, το οποίο είναι “δευτερεύον”, για να μην πω τίποτε χειρότερο, αυτό δημιουργεί ένα είδος συμπλέγματος».

- Δηλαδή απωθήσαμε το Βυζάντιο ψυχαναλυτικά;

«Άμα θέλετε, το λέτε κι έτσι. Σημασία έχει ότι από το λασποχώρι φτάσαμε απευθείας στον Περικλή, βάζοντας σε παρένθεση χίλια χρόνια της μόνης ελληνόφωνης αυτοκρατορίας».

- Σήμερα είναι ζωντανό το Βυζάντιο;

«Βεβαίως. Πάμε στην εκκλησία. Τι ακούμε; “Τη Υπερμάχω Στρατηγώ τα

νικητήρια” ή “αλλά ρύσαι ημάς από του πονηρού”. Γυρνάμε στο σπίτι. Ο μπαμπάς λέγεται Παναγιώτης, η μάνα Βασιλική, υπάρχει το εικονοστάσι. Χρησιμοποιούμε βυζαντινές παροιμίες. Λέμε “έφαγε τον περιδρομο” επειδή το πινάκι, το βαθύ πιάτο των Βυζαντινών, είχε γύρω γύρω ένα περιθώριο όπου ξεχείλιζε το φαγητό. Ή λέμε “τα παίζει στα δάχτυλα”, επειδή ακριβώς οι Βυζαντινοί μετρούσαν τα πάντα».

- Επομένως είναι μια συνέχεια οργανική...

«Είναι μια οργανική συνέχεια που εκφράζεται με τη λέξη ρωμιούσνη. Αυτή η οργανική συνέχεια δεν είναι άλλη από τη ρωμιούσνη...».

- Λέξη που σήμερα έχει κάτι το απαξιωτικό...

«Πράγμα σκανδαλώδες, γιατί η λέξη “ρωμιός” είναι η μόνη που είναι αυτοκρατορική. Το Βυζάντιο ποτέ δεν αποκαλούσε τον εαυτό του Βυζάντιο. Όταν ο Ψελλός ή ακόμη και ο Μιχαήλ Χωνιάτης λένε “οι Βυζαντίου πολίτες” εννοούν τους Κωνσταντινουπολίτες. Δεν εννοούν τίποτε άλλο. “Εσείς οι Βυζαντίου πολίτες” γράφει ο Μιχαήλ Χωνιάτης από την Αθήνα, όπου ήρθε ως μητροπολίτης, στον αδελφό του στην Κωνσταντινούπολη. Διαμαρτύρεται ο Χωνιάτης στον αδελφό του, που ήταν πρωθυπουργός, γιατί οι τρυφεροί πολίτες της Κωνσταντινουπόλεως τον έστειλαν σε έναν τόπο όπου δεν έβρισκε ένα βιβλίο. Κι έπρεπε να πηγαίνει στο μοναστήρι της Κέας για να βρει».

- Τους Ευρωπαίους τους αφορά ή πρέπει να τους αφορά το Βυζάντιο;

«Ακόμη περισσότερο. Γιατί τι είναι ο Ευρωπαίος; Όπως έλεγε ο Πολ Βαλερύ είναι αυτός που έχει υποστεί φιλοσοφικά την επίδραση της αρχαίας ορθολογιστικής σκέψης, που έχει ζήσει με την ιουδαϊκοχριστιανική πνευματικότητα κι έχει υποστεί την επίδραση της ρωμαϊκής διοίκησης και των ρωμαϊκών θεσμών. Αθήνα, Ιερουσαλήμ και Ρώμη. Χωρίς αυτά δεν υπάρχει Ευρώπη. Κι όλα αυτά τα τρία, συμπυκνωμένα μαζί, είναι το Βυζάντιο. Επομένως το Βυζάντιο είναι Ευρώπη, γιατί είναι ελληνόφωνο όπως η Αθήνα, χριστιανικό όπως η Ιερουσαλήμ κι έχει υιοθετήσει όλη τη ρωμαϊκή διοίκηση».

- Τότε γιατί αποκλειόταν το Βυζάντιο από την Ευρώπη και γενικότερα η ανατολική ορθόδοξη Ευρώπη;

«Όταν δημιουργείται η νεότερη έννοια της Ευρώπης οι Έλληνες έχουν διαγραφεί από τη σκέψη των Ευρωπαίων, λόγω της οθωμανικής κατάκτησης. Όταν ο Ρακίνας γράφει τη “Φαίδρα” ρωτάει τον γάλλο πρεσβευτή στην Υψηλή Πύλη κατά πού πέφτει η Ελλάδα. Ο πρώτος που λέει “we Europeans” είναι ο φιλόσοφος Μπέικον, τον 16ον αιώνα. Ο

πρώτος πίνακας που παρουσιάζει τους λαούς της Ευρώπης είναι ένας πίνακας γερμανικός, στον οποίο φυσικά δεν υπάρχουν Έλληνες. Επειτα αυτή η Ευρώπη είναι όλη αντιορθόδοξη. Θεωρεί τους ανατολικούς σχισματικούς».

- Πώς εξηγείτε το ότι σήμερα υπάρχει μεγάλη ζήτηση για βυζαντινή τέχνη από όλα τα μεγάλα μουσεία της Νέας Υόρκης, του Λονδίνου, του Παρισιού; Μήπως ψάχνουν για εξωτισμό; Μήπως ως βυζαντινολόγος είστε εξωτική;

«Όχι, δεν είμαι καθόλου εξωτική. Απόδειξη ότι στη Γαλλία με είχαν βάλει πρόεδρο του μεγαλύτερου οργανισμού σύγχρονης τέχνης, του Μπομπούρ... Αυτό οφείλεται στο ότι η Ευρώπη σήμερα θέλει να δει ολόκληρη την οντότητά της. Πού συγκλίνει ολόκληρη η Ανατολική Ευρώπη; Στην ορθοδοξία, στο Βυζάντιο. Η Μόσχα ονομαζόταν “τρίτη Ρώμη”. Επομένως όλη η Ανατολική Ευρώπη που δεν μπορεί πια να αποκλειστεί από την Ευρώπη έχει μια συνοχή, την ορθοδοξία. Και πώς μπορεί να εκφραστεί αυτή η ορθοδοξία για όσους δεν ξέρουν ιστορία και ελληνικά; Μέσα από την εικόνα, τη βυζαντινή αγιογραφία. Οπως λέει ο Ζιροντού, μόνο μέσα σε ένα μουσείο δεν υπάρχουν αγράμματοι».

- Δηλαδή για πολιτικούς λόγους γίνονται αυτές οι εκθέσεις; Το θέμα της τέχνης δεν είναι σοβαρό;

«Πάρα πολύ σοβαρό. Γιατί η βυζαντινή αγιογραφία εκφράζει πολύ σύγχρονα πράγματα. Είναι πριν απ' όλα μια ζωγραφική ιδιοτήτων και όχι προσώπων, είναι ζωγραφική της αγιοσύνης και όχι του αγίου. Γι' αυτό ο αγιογράφος βάζει το όνομα του αγίου από κάτω. Η λέξη σου λέει ποιος είναι ο άγιος και όχι η ζωγραφική. Η απεικόνιση στη βυζαντινή αγιογραφία είναι η απεικόνιση του μοντερνισμού. Οι σουρεαλιστές είναι πολύ συγγενείς με τη βυζαντινή αγιογραφία. Αν πάρετε, για παράδειγμα, έναν Μαγκρίτ και αφαιρέσετε ας πούμε το σεξουαλικό στοιχείο, θα έχετε μια βυζαντινή εικόνα. Το ίδιο και με έναν Νταλί. Οι σουρεαλιστές έκαναν τέχνη την ονειρική τους αναγκαιότητα, δεν έβαλαν σε πρώτο πλάνο το πρόσωπο αλλά την έκφραση, την ιδιότητα του προσώπου».

- Ήξεραν οι σουρεαλιστές την τέχνη αυτή;

«Νομίζω πως όχι, αλλά δεν έχει σημασία. Για παράδειγμα, ο Μπρετόν σίγουρα δεν το ήξερε. Και θα σας πω κάτι πολύ χαρακτηριστικό. Το 1959 πήγα μαζί με τον Κλοντ Ρουά να δω τον Μπρετόν. Κάθονταν στο ίδιο σπίτι, ο ένας πάνω, ο άλλος κάτω. Κάποια στιγμή ρώτησα βλακωδώς τον Μπρετόν: Γιατί δεν έχετε πάει ποτέ και σεις στην Ελλάδα, έναν τόσο ωραίο τόπο; Μου απάντησε: Είμαστε υπό την κατοχή του ελληνικού πνεύματος εδώ και 2.500

χρόνια και θέλετε να πάω εγώ στην Ελλάδα. Του είπα: Ουδέποτε Έλληνας θα έκανε καλύτερο ύμνο για την ελληνική συνέχεια».

- Οι φοιτητές σας θεωρούν το Βυζάντιο κομμάτι της ιστορίας τους;

«Για ένα πράγμα θεωρώ τον εαυτό μου ευτυχισμένο, ότι από το 1967 μέχρι χθες δίδασκα Βυζάντιο σε 2.000 φοιτητές του πρώτου έτους. Όταν μου έλεγαν μα τι πάτε και διδάσκετε στο πρώτο έτος, εγώ έλεγα πηγαίνω γιατί εκεί χτίζονται τα πράγματα. Έλεγα στα παιδιά, ποιος έδινε τις πέτρες όταν λιθοβολούσαν τον Άγιο Στέφανο. Ο Σαούλ. Ποιος ήταν ο Σαούλ; Ο Παύλος. Μετά τους έλεγα τι έγραφε ο επίσκοπος Αχρίδος στον Πατριάρχη για τους Λατίνους. Καταλάβαιναν αμέσως ότι το Βυζάντιο ήταν δική τους ιστορία. Ότι είναι ένα κομμάτι της ευρωπαϊκής Ιστορίας».

- Σκεφτήκατε ποτέ να γράψετε ένα σχολικό εγχειρίδιο Βυζαντινής Ιστορίας για τους Έλληνες μαθητές;

«Μου το είχε προτείνει κάποτε ο Αρσένης όταν ήταν υπουργός Παιδείας. Τέλος πάντων, αυτό είναι πικραμένη ιστορία. Όταν μου ζήτησαν λοιπόν να γράψω για το Βυζάντιο, λέω πώς θα πω στα παιδιά πως όταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος σκοτώνεται πάνω στις επάλξεις της πύλης του Ρωμανού, ο πατριάρχης Σχολάριος έχει τοιχοκολλήσει ανάθεμα εναντίον του... Δεν γίνεται να τα πεις εύκολα αυτά τα πράγματα. Γι' αυτό κι εγώ έγραψα μια σειρά ποιημάτων, τα οποία μοιάζουν με μαθήματα».

«Η ΓΛΩΣΣΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΔΙΔΑΣΚΕΤΑΙ ΜΕ ΕΝΙΑΙΟ ΤΡΟΠΟ»

- Κυρία Αρβελέρ, αφού η ελληνοφωνία μας έρχεται από το Βυζάντιο γιατί στην εκπαίδευση δεν υπάρχουν βυζαντινά κείμενα;

«Αυτό είναι ένα μεγάλο θέμα. Σήμερα επικρατεί σχιζοφρένεια στη διδασκαλία της γλώσσας. Τα πράγματα διχοτομούνται σε νέα και αρχαία ελληνικά. Κανονικά η γλώσσα θα έπρεπε να διδάσκεται με έναν ενιαίο τρόπο. Να ξεκινούσαμε από το σήμερα, να πηγαίναμε προς τα πίσω στα κείμενα της Τουρκοκρατίας, μετά στα βυζαντινά, μετά στα πρώτα χριστιανικά κείμενα που είναι οι επιστολές του Παύλου και η Αποκάλυψη και στα αρχαία κείμενα.

Να μην ξεκινάμε ανάποδα. Τα παιδιά θα καταλαβαίνουν τι γίνεται προχωρώντας προς τα πίσω, θα βλέπουν ότι η ετυμολογία είναι η ίδια. Θα βλέπουν, για παράδειγμα, στα νοταριακά έγγραφα της Τουρκοκρατίας τις λέξεις πούλησα, αγόρασα, έκανα, έδειξα κ.λπ.».

- Στα βυζαντινά κείμενα τι θα βρουν;

«Εκεί θα βρουν για πρώτη φορά τον γλωσσικό διχασμό. Θα βρουν την ομιλούμενη γλώσσα, στην οποία είναι γραμμένοι οι βίοι των αγίων. Ολα αυτά τα αγιολογικά κείμενα, επειδή αποτελούν τροφή για τους πιστούς,

είναι γραμμένα σε γλώσσα λιτή. Είναι ουσιαστικά η προφορική γλώσσα. Και θα βρουν και την αττικίζουσα γλώσσα που στην εξέλιξή της οδηγεί στη δική μας καθαρεύουσα. Θα συνειδητοποιήσουν λοιπόν ότι αυτή η γλωσσική συνύπαρξη είναι πολύ παλιά και επιπλέον είναι μια καθημερινή ιστορία, όπως ακριβώς συμβαίνει και τώρα... Μια φορά ένας πολιτικός μου είχε πει: Κυρία Αρβελέρ, δεν λέμε "σαν". Το "σαν" σημαίνει δεν είσαι και κάνεις σαν. Πρέπει να λέμε "ως". Ακούστε, του λέω. Καμιά μάνα δεν είπε στο παιδί της: σου μιλώ ως μάνα σου. Μιλώ σαν μάνα σου».

«Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΕΙΝΑΙ Η ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ»

- Θα θέλατε να είσατε ιστορικός άλλης περιόδου;

«Ποτέ. Βέβαια όταν ήμουν νέα ετοιμαζόμουν για σπουδές στο Πολυτεχνείο, μηχανολόγος. Τώρα που έρχονται διάφοροι γάλλοι συνάδελφοί σας και με ρωτούν τι άλλο θα ήθελα να κάνω, τους απαντώ "ποντίφεξ", αυτός που φτιάχνει γέφυρες. Ο γεφυροποιός είναι ο βυζαντινολόγος. Δεν είναι άλλη επιστήμη».

- Γιατί;

«Είναι γεφυροποιός και χρονικά και γεωγραφικά και πολιτιστικά. Δεν μπορείς να είσαι βυζαντινολόγος σήμερα αν δεν ξέρεις τι έκαναν οι Άραβες, τι έκαναν οι Ρώσοι, τι έκαναν οι Δυτικοί. Το Βυζάντιο είναι η γέφυρα μεταξύ Ασίας και Ευρώπης. Επίσης είναι η γέφυρα του ελληνισμού της ελληνιστικής εποχής και των νεότερων χρόνων».

- Το Βυζάντιο είναι μεσαίωνας;

«Καθόλου. Μεσαίωνας είναι η εποχή του ανταλλακτικού εμπορίου. Στο Βυζάντιο δεν υπήρχε ποτέ τέτοιο εμπόριο. Είχε το νόμισμα, έκανε αμέσως τη ρήτρα χρυσού. Επιπλέον είχε διοικητικούς θεσμούς. Αν ο αυτοκράτορας δεν έκανε συναυτοκράτορα κάποιον, δεν γινόταν τίποτε. Μπορούσε να κάνει συναυτοκράτορα όποιον ήθελε, ασχέτως αν τις περισσότερες φορές έκανε τον γιο του.

Δεν υπάρχει καν δυναστεία στο Βυζάντιο.

Εμείς λέμε, για παράδειγμα, η δυναστεία των Κομνηνών, αλλά αυτά είναι βλακώδη. Ο ελληνικός μεσαίωνας είναι η Τουρκοκρατία.

Τα 400 χρόνια Τουρκοκρατίας».

Πηγές:<http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=324009>

<http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=11/10/2009&id=90602>

<http://www.24grammata.com/?p=3275>

<http://www.biblionet.gr/main.asp?page=showbook&bookid=146949>

